

ve bölgeye sevkettiği askerlerle bu kabileyi çöktürdü; bundan sonra Hafâcîler siyasi güçlerini giderek kaybettiler. 499'da (1105) Ubâde kabilesiyle kavgaya tutuşup başlangıçta Sadaka b. Mansûr'un yardımıyla üstünlük sağladılarsa da daha sonra Suriye'ye doğru sürüldüler. 507'de (1113) I. Baudouin'i Taberiye'de kuşatan Selçuklu ordusunda onlar da vardı. XII. yüzyılın ortalarına doğru Irak'a tekrar döndüklerinde çok zayıf ve yoksul bir durumda idiler. 556 (1161) yılında Hille ve Kûfe civarında toplanıp bu şehirlerden yiyecek talebinde bulundular. 588'de (1192) Benî Âmir kabilesi Basra'yı tehdit edince yardıma koştular. XV. yüzyıl müelliflerinden Kalkaşendî, Hafâcî reislerine yazılan mektuplarda kendilerine "ile'l-meclisi's-sâmî el-emîr" şeklinde hitap edildiğini kaydeder (*Şubhu'l-a'sâ*, VII, 280).

Osmanlı hâkimiyeti sırasında Türkler'le uzun süre mücadele eden Hafâcîler günümüze kadar Irak'ın idarî, siyasi, içtimai ve kültürel hayatında önemli rol oynamışlardır. Bugün başta Bağdat olmak üzere Musul, Necef, Basra gibi şehirlerde yaşayan ve önemli makamlar işgal eden çok sayıda Hafâcî vardır. 1965'te Hafâce'nin Irak'taki reisi Şeyh Sakbân Ali el-Hafâcî Şatra şehrinde oturmakta ve Meclisü'n-nüvvâb'da aşiretini temsil etmekteydi. Aynı tarihte Irak'ta, büyük bir bölümü Kûfe'ye 200 km. uzaklıktaki Şatra ile Nâsiriye'de ve Hille ile Şenâfiye'de mukim olup tarım ve hayvancılıkla uğraşan Hafâcîler'in sayısı 30.000 civarındaydı (M. Abdülmün'im el-Hafâcî, s. 91). Ayrıca sayıları tesbit edilememekle beraber halen Mısır, Suriye ve İran'da yaşayan Hafâcîler de bulunmaktadır.

Hafâcîler arasından birçok şair ve edip yetişmiştir. Bunlardan, sevgilisi Leylâ el-Ahyeliyye'ye yazdığı şiirle meşhur olan Tevbe b. Humeyyir, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Hafâcî ile İbn Sinân el-Hafâcî başta gelir. Meşhur dil ve edebiyat âlimi Şehâbeddin el-Hafâcî, Sicilya Emîri Hafâce b. Süfyân, İbnü'l-Kattâ es-Sıkkilî, Ebü'l-İyâl el-Hafâcî, Muhammed b. Muârik el-Hafâcî ve Ebû İshak İbrâhim el-Hafâcî gibi kişiler de diğer meşhur simalardır. Son dönem Irak şairleri arasında seçkin bir yeri olan Abdülhâdî Muhyî ve Arap edebiyatına dair neşrettiği çeşitli klasik kaynaklarla Arap edebiyatı tarihi üzerine kaleme aldığı birçok eser yanında ailenin tarihi ve tanınmış şahsiyetleriyle ilgili bir kitap ya-

zan (bk. bibl.) Mısırlı çağdaş âlim ve yazar Muhammed Abdülmün'im Hafâcî de Hafâce kabilesine mensuptur.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcü'l-arûs, "hfc" md.; İbnü'l-Kelbî, *Cemhere* (Nâcî), s. 336; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 299; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 469; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 155; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), I, 330; III, 54; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 170, 174, 192, 197, 223, 224, 245, 321, 352; X, 217, 399; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, II, 340; İbn Haldûn, *el-İber*, III, 523, 530; IV, 254, 255, 277, 278, 491; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, I, 343; VII, 280; amlf., *Nihâyetü'l-ereb*, Beyrut 1405/1984, s. 230; Râgib et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübe-lâ' bi-târîhi Halebi's-sehbâ*, Halep 1343/1925, IV, 201; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 217; M. Abdülmün'im el-Hafâcî, *el-Hafâciyyûn fi'l-târîh* [baskı yeri yok], 1965; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihî*, s. 71; Kehhâle, *Mu'cemu'ş-şabâ'ili'l-Arab*, Beyrut 1402/1982, I, 350 vd.; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, Ankara 1983, s. 82-83; Abbâs Azzâvî, *'Aşâ'irü'l-İrâk*, Kum 1411, IV, 32, 47, 52-53, 86-89, 92-93, 104, 150, 194; Abdülkerim Özyayın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 50, 122; Bustânî, *DM*, VII, 417-419; *Kâmûsü'l-â'lâm*, III, 2052; F. Krenkow, "Hafâce", *İA*, V/1, s. 61-63; a.mlf. - [A. A. Dixon], "Khafâdja", *EP* (İng.), IV, 910-912.

▲ HÜSEYİN ALGÜL

HAFÂCÎ, İbn Sinân (İبن سنان الخفاجي)

Ebû Muhammed Abdullah
b. Muhammed b. Saîd
el-Hafâcî el-Halebî
(ö. 466/1073)

Arap edip ve şairi.

422 (1031) yılında Halep'in kuzeyindeki Kal'atü Azâz'da doğdu. Medine'nin güneyinden Suriye'ye göç ederek Halep civarında yerleşen Hafâce kabilesine mensuptur. Hafâcî Halep'te Kur'an, hadis, dil ve edebiyat tahsil etti. İyi bir Kur'an okuyucusu olarak yetişti ve Maarretünnu'mân'da Ebü'l-Alâ el-Maarri'den, Meyyâfârikin'de Ebû Nasr Ahmed b. Yûsuf el-Menâzî'den edebiyat öğrenimi görerek bu sahanın önde gelen âlimleri arasında yer aldı.

İmâmîyye Şîası'na mensup olan İbn Sinân el-Hafâcî, Suriye ve Hicaz bölgelerinde bulunan Benî Münkız, Benî Mülhem ve Mirdâsiler gibi Şii kökenli ailelere mensup emirlerle yakın ilişkiler kurdu, bunlara methiye ve mersiye yazdı. Bu emirliklerin vezir ve kâtipleriyle iyi münasebetler tesis edip siyasetle de yakından ilgilendi ve Mirdâsiler'den Mahmûd b. Nasr adına 453'te (1061) elçi olarak Bizans'a

(İstanbul) gönderildi. Bir ara Mısır'a gidip Emîr Ebû Ali Nâsirüddeve'ye kasideler yazdı. Oradan hacca gitti ve 463'te (1071) Halep'e döndü.

Mirdâsi Emîri Mahmûd b. Nasr, Halep civarındaki kalelere Halep ileri gelenlerini tayin etmek istediğinden onu da doğum yeri olan Kal'atü Azâz'a idareci olarak gönderdi. Ancak hür fikirli olan Hafâcî'nin emirle arası açıldı. Emîr, kendisini dinlemeyen Hafâcî'yi cezalandırmak için çeşitli bahanelerle yanına çağırıdıysa da Hafâcî onun huzuruna çıkmadı. Bunun üzerine, Hafâcî'nin bu makama getirilmesinde desteği olan dostu ve hâmisî kâtip Ebû Nasr İbnü'n-Nehhâs'ın Hafâcî'yi zehirleterek ortadan kaldırmasını istedi. Ebû Nasr da Kal'atü Azâz'a gidip bu emri yerine getirdi. Zehirlendikten bir gün sonra ölen Hafâcî'nin cenazesi Kal'atü Azâz'dan Halep'e nakledilerek orada defnedildi.

Genç yaşta şiir söylemeye başlayan İbn Sinân el-Hafâcî'nin, 435'te (1043) Benî Münkız Emîri Muslihüddeve'nin ve 446'da (1054) annesinin vefatı üzerine yazdığı mersiyelerle ünü yayılmıştır. Şiirlerindeki sevgi, aşk, ayrılık, zamanın ve dünyanın kötülüğü gibi temalar ile ahlâkî konuları işlemiştir. Medih, mersiye, fahriye, hamâse türünde şiirler yazmış, hocası Ebü'l-Alâ el-Maarri'den ve bazı şiirlerini kendisine nazîre yazdığı Şerîf er-Rađî'den etkilenmiştir.

Eserleri. Şiirde olduğu kadar nesirde de üstat olan Hafâcî'nin başlıca eserleri şunlardır: 1. *Dîvân*. 1316'da (1898) Beyrut'ta basılan eser, daha sonra Abdürrezzak Hüseyin tarafından hazırlanarak *Dîvânü İbn Sinân el-Hafâcî* adıyla neşredilmiştir (Beyrut 1409/1988). 2. *Sırrü'l-feşâha*. Belâgata dair olan bu tür eserlerde edebiyat ve edebî tenkit hakkında bilgi verilmesi yanında Kur'an-ı Kerim'in i'câzının anlaşılması amacı da gözetildiği için Hafâcî bu iki gayeyi gerçekleştirmek maksadıyla önce sesler, harfler ve bunların sıfat ve mahreçleriyle kelimelerin fesahatine etkileri üzerinde durmuş, ardından dili ve fesahati ele almış, fesahatle belâgat arasındaki farkı belirttikten sonra fasih kelime ile kelâmın şartlarını etraflıca incelemiştir. Girişte Kur'an'ın i'câzına temas eden Hafâcî'nin, bu konuda Mu'tezile âlimi Nazzâm'ın ortaya attığı sarfe* nazariyesini benimsediği anlaşılmaktadır. Nesirle nazımın farkını, nesir ve nazım türlerinde eser verecek kimse-

lerin bilmesi gerekli olan hususları anlatarak kitabını bitiren Hafâcî eseri 454 (1062) yılında tamamladığını kaydetmektedir. Belâgat ve özellikle fesahat konusunda önemli kaynaklardan olan eser kendi sahasında çok itibar görmüştür. Nitekim İbnü'l-Esir, daha önce yazılmış belâgata dair eserleri beğenmediği halde *Sırrü'l-feşâha*'dan övgüyle söz eder (*el-Meselû's-sâ'ir*, I, 35). *Sırrü'l-feşâha*'yı ilk defa Ali Fevde (Kahire 1350/1932), daha sonra Abdülmüteâl es-Saîdî (Kahire 1372/1953) ve Abdürrezzâk Ebû Zeyd Zâyid (Kahire 1976) tahkik ederek yayımlamışlardır. Nâşir adı zikredilmeden Saîdî neşrinden ofset baskılar da yapılmıştır (Beyrut 1402/1982). Eserin sesler ve mehâric-i hurûfa dair olan giriş kısmı Fuâd Hannâ Tevzî tarafından *el-Eşvât ve mehâricü'l-hurûfi'l-'Arabîyye* adıyla tahkik edilerek ayrıca yayımlanmıştır (Beyrut 1382/1962).

Hafâcî'nin bunlardan başka *Kitâbü'l-Hükm beyne'n-naẓm ve'n-neşr*, *Kitâbü Hikem menşûre*, *Kitâbü's-Şarfe*, *Kitâbü 'İbâretü'l-mütekellimîn fi uşûli'd-dîn*, *Kitâbü'l-'Arûz*, *Fî Rü'yeti'l-hilâl* (Safedî, XVII, 505) gibi günümüze gelmemiş kitapları da vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hafâcî, *Sırrü'l-feşâha*, Beyrut 1402/1982; a.m.f., *Divânü İbn Sinân el-Hafâcî* (nşr. Abdürrezzâk Hüseyin), Beyrut 1409/1988, nâşirin mukaddimesi, s. 3-21; Bâharzî, *Dümyetü'l-kaşr* (nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv), Kahire 1971, I, 142; İbnü'l-Esir, *el-Meselû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Hüfî - Bedevî Tabâne), Kahire 1973, I, 35-36; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, II, 36-40; Kütübî, *Fevâtü'l-vefejât*, II, 220-224; Safedî, *el-Vaifi*, XVII, 503-508; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 96; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *'Uyûnü'l-müellefât* (nşr. Mahmûd Fâhûrî), Dimaşk 1413/1992, I, 346; *Keşfüz-zunûn*, II, 988; Serkâs, *Mu'cem*, I, 829-830; Brockelmann, *GAL*, I, 256; *Suppl.*, I, 454-455; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 452; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), III, 19; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI, 120; Şevkî Dayf, *el-Belâga tetavvur ve târih*, Kahire 1965, s. 152-159; a.m.f., *Târihu'l-edeb*, VI, 731-733; Bedevî Tabâne, *el-Beyânü'l-'Arabî*, Kahire 1396/1976, s. 189-214; Abdürrezzâk Ebû Zeyd Zâyid, *'İlmü'l-bedî'*, Kahire 1977, s. 339-368; Mâzin el-Mübârek, *el-Mucez fi târihi'l-belâga*, Dimaşk 1401/1981, s. 87-88; G. J. H. Van Gelder, *Beyond The Line*, Brill 1982, s. 127-130; Abdülazîz Atîk, *Fî Târihi'l-belâgati'l-'Arabîyye*, Beyrut, ts. (Dârü'n-Nehdati'l-'Arabîyye), s. 236-244; *A'yânü's-Şfa*, VIII, 71-82; Ömer Ferruh, *Târihu'l-edeb*, III, 168-170; Zirikî, *el-'Alâm* (Fethullah), IV, 122; Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, *'İlmü'l-bedî'*, Kahire 1408/1987, I, 87-93; Ali M. Hasan el-Ammârî, "İbn Sinân el-Hafâcî ve mezhebü's-şarfe", *ME*, XXII (1950), s. 345-350; Gulâmırzâ Cemşid Nejad, "İbn Sinân-ı Hafâcî", *DMBİ*, III, 716-718.

RECEP DİKİCİ

HAFÂCÎ, Şehâbeddin (شهاب الدين الخفاجي)

Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed
b. Ömer el-Hafâcî
(ö. 1069/1659)

Mısırlı dil ve edebiyat âlimi,
fakih ve müfessir.

977 (1569-70) yılında Kahire yakınında küçük bir kasaba olan Seryâkûs'ta doğdu. Soyu Hafâce kabilesine kadar uzandığı için Hafâcî nisbesiyle anılır. İlk bilgilerini devrinin Sibeveyhi'si dediği dayısı Ebû Bekir eş-Şenevânî'den aldı. Ardından dinî ve edebî ilimleri öğrendi. Şemseddin er-Remlî, Zekeriyâ el-Ensârî, hadis hâfızı İbrâhim el-Alkamî, Ali b. Gânim el-Makdisî, Nüreddin ez-Zeyyâdî gibi hocalardan hadis ve fıkıh dersleri okuyarak icâzet aldı. Ahmed el-Alkamî ile Muhammed es-Sâlihî'den edebiyat, Dâvûd el-Basîr'den tıp tahsil etti. Daha sonra babasıyla hacca giden Hafâcî Mekke ve Medine'deki edip, şair ve hocalarla tanıştı; İbn Cârullah el-İsâm gibi âlimlerle görüşüp kendilerinden istifade ettikten sonra İstanbul'a gitti. İstanbul'da Ganizâde Mehmed Nâdirî ve Azmîzâde Mustafa Hâletî'den faydalandı, haham Dâvud'dan geometri ve cebir dersleri aldı ve Hoca Sâdeddin Efendi'den tefsir okudu. Kendisi de aralarında Ahmed b. Yahyâ b. Ömer el-Hamevî el-Askerî ile *Hizânetü'l-edeb* sahibi Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin de bulunduğu birçok talebeye hocalık etmiştir.

İstanbul'da bilgisi ve şahsiyetiyle kendini kabul ettiren Şehâbeddin el-Hafâcî önce Rumeli kadılığına tayin edildi; IV. Murad devrinde (1623-1640) daha çok itibar kazanarak Üsküp ve Selânik kadılıkları ile görevlendirildi. Bu görevleri sırasında servet sahibi olan Hafâcî, daha sonra kazasker olarak Mısır'a gönderildiyse de İstanbul'da aleyhinde yapılan dedikodu ve şikâyetler üzerine vazifesinden azledilerek geri çağırıldı. İstanbul'a dönerken uğradığı Şam ve Halep'te tanıştığı âlimler kendisine yakın ilgi gösterip hakkında kasideler yazdılar ve ilmi sohbetlerinde bulundular. İstanbul'a geldiğinde beklediği ilgiyi göremeyen Hafâcî, bazı idarecilerin baskıları ve haksızlıkları yüzünden ilmi seviyenin düştüğünü, zulüm ve husumetin yaygınlaştığını, dinin istismar edildiğini ileri sürerek özünü tulerini dile getirdiği *el-Makâmâtü'r-Rûmiyye* adlı risâlesini kaleme aldı. Ayrıca Şeyhülislâm Zekeriyâzâde Yahyâ

Efendi hakkında, "Bahri olup suyu bulunmayan aruz gibi, adı olan, fakat kendisi bulunmayan bir vezir" anlamında Arapça bir beyit söyleyince araları iyice açıldı. Bunun üzerine kendisine Kahire'de bir kadılık maaşı bağlanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Bundan sonraki ömrünü eser yazmakla geçiren Hafâcî 12 Ramazan 1069 (3 Haziran 1659) tarihinde Kahire'de vefat etti.

Şehâbeddin el-Hafâcî dil, edebiyat, belâgat ve dinî ilimlerdeki dirayetiyle kendini kabul ettirmiş, önemli mevkiler olan Rumeli ve Mısır kadılıklarına tayin edilerek kadılıkudât unvanını almıştır. Aynı zamanda şair olan Hafâcî manzum ve mensur eserlerinde sunilikten uzak, başarılı bir üslup ortaya koymuştur. Onun 10.000 ciltlik bir kütüphaneye sahip olduğu rivayet edilir. Vefatından sonra kitaplarının büyük bir kısmı talebesi Abdülkâdir el-Bağdâdî'ye kalmıştır. Hafâcî hakkında Abdullah İbrâhim Yûsuf ez-Zehrânî tarafından bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır (*Şihâbüddîn el-Hafâcî hayâtühû ve edebühû*, Câmiatü Ümmi'l-kurâ, Külliyyetü'l-lugati'l-'Arabîyye, Mekke 1406/1986).

Eserleri. 1. *Ĥabâya'z-zevâyâ fimâ fi'r-ricâl mine'l-beĥâyâ*. Bir genel kültür (edeb) kitabı olup aralarında kendisinin ve oğlunun hocalarının da bulunduğu yetmişten fazla çağdaş âlimin hayatına dair bilgi ihtiva eder. Şeyhülislâm Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi adına yazılan eser müellifin *Reyhânetü'l-elibbâ*'sının esasını teşkil eder. Muhammed Emîn el-Muhibbî (ö. 1111/1699), babası Fazlullah el-Muhibbî'nin Hafâcî Mısır'a giderken Şam'da onunla karşılaştığını ve bu eserin o sırada istinsah ettiğini söylemektedir (*Ĥulâşatü'l-eser*, I, 334). Kitabın çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır (Brockelmann, *GAL*, II, 368; *Suppl.*, II, 396; Şehâbeddin el-Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ*, nâşirin mukaddimesi, I, 13-14). 2. *Reyhânetü'l-elibbâ** ve *zehretü'l-hayâtü'd-dünyâ*. Hafâcî bu eserle *Ĥabâya'z-zevâyâ* adlı kitabını, Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin *Yetîmetü'd-dehr*'i ile İmâdüddîn el-İsfahânî'nin *Ĥarîdetü'l-kaşr*'ı tarzında kaleme almıştır. Çağdaşı olan veya kendisinden bir müddet önce yaşayan âlim, edip ve şairlerin hayatını konu alan bu kitapta onların eserlerinden bazı örnekler de nakleder. Muhammed Emîn el-Muhibbî'nin *Nefîhatü'r-Reyhâne* adıyla bir zeyil yazdığı eser, İbrâhim b. Abdülgaffâr ed-Desûkî'nin tashihiyle birkaç defa basılmış (Bulak 1273; Kahire 1294,